

Vlinders uit de groene hel

Netjes opgeprikt tussen soortgenoten uit andere regio's liggen de kleurige vlinders uit 'de groene hel'. Het zijn tastbare getuigen van het leven in een berucht strafkamp in Nederlands-Indië en ze verdienen het daarom gezien te worden.

AUTEUR ALICIA SCHRIKKER (IN SAMENWERKING MET STEFAN KERKHOF)

In de Lepidoptera-collectie van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen in Brussel bevinden zich honderden vlinders uit Boven-Digoel, Zuid-Nieuw-Guinea. De vlinders zijn daar ruim negentig jaar geleden gevangen. Ze ontroeren zodra je je realiseert dat Boven-Digoel een strafkamp was voor politiek gevangenen die zich verzetten tegen het Nederlandse koloniale bewind. Het kamp lag midden in de jungle, afgesneden van de rest van wereld. De gedetineerden spraken van 'de groene hel'.

STRAFKAMP BOVEN-DIGOEL

Boven-Digoel werd in 1927 opgericht als strafkamp voor Indonesische communisten, voornamelijk uit Java en Sumatra. De jaren 1925 en 1926

waren onrustig geweest en de Nederlanders reageerden met harde hand: alleen al in 1926 en 1927 pakten ze 13.000 vermoedelijke communisten op. Van hen belandden zo'n 1300 mensen in het nieuwe strafkamp, dat meer dan 500 kilometer van de zuidkust van Nieuw-Guinea lag, stroomopwaarts langs de rivier de Digul. De Nederlanders waren angstige bestuurders, bang voor elke bedreiging van de eeuwenlang opgebouwde koloniale orde. Tot diep in de jaren dertig stuurden ze steeds weer nieuwe politiek tegenstanders naar Boven-Digoel: eerst communisten, daarna nationalist. Onder hen waren niet de minsten: ook Mohammed Hatta en Sjahrir, die samen met Sukarno de kern vormden van de nationalistische beweging, hebben er gevangengezeten.

Boven-Digoel werd een beruchte plek. De jungle was er onherbergzaam en het leven zwaar. De meeste politiek gevangenen leden aan malaria, anderen aan eenzaamheid – velen overleefden het kamp niet. Salim, die vijftien jaar in Digoel doorbracht, karakteriseerde het verblijf in zijn memoires als een 'permanente *struggle for life*'. De natuurlijke omgeving vormde een bedreiging, maar ook een afleiding voor de gevangenen. Zo herinnerde Salim zich ook de vlinders: 'Het meest werden wij aan de kalikant [rivierover] geboeid door het spel van fraaie vlinders, die van de ene bloeiwijze [sic] naar de andere vlogen.'

Sommige van de vlinders uit Boven-Digoel waren betoverend mooi, zoals de grote diepblauwe glimmende *Papilio ulysses*, die op 23 juni 1929 gevangen werd. Probeer je voor te stellen hoe deze *Papilio* kort daarvoor nog vrij rondfladderde in het kamp. En bedenk dan dat de gevangenen deze vlinders moesten vangen. Dit was geen zorgeloos tijdverdrijf. Het was een manier om mensen aan het werk te zetten, vanuit de opmerkelijke koloniale overtuiging dat de communisten door te werken hun politieke idealen zouden laten varen. Alle vlinders dateren van 1928 en 1929 en zullen dus door de eerste lichte gevangenen verzameld zijn.

Niet alle vlinders uit Boven-Digoel schitteren zoals de *Papilio ulysses*. Andere zijn kleiner en matter van kleur: geel, oranje, wit en bruin. De collectie in Brussel bevat van elke soort minimaal drie exemplaren, en in elk geval steeds een mannetje en een vrouwtje. Waarschijnlijk zijn alle

'Onder de radar openbaart de koloniale ambtenarij zich als een curieus netwerk van vlinderverzamelaars, hobbyisten en handelaren'

P. ulysses ♂
f. autolyceus L.N. Guinea

Boven Digoel 23/29
 L.N. Guinea 16/29

Leopoldus III don.,
 E. van Delden coll.:
 PAPILO
ulysses
f. autolyceus
 R.M.H.N. Belg. 10.706

BETOVEREND MOOI

Papilio ulysses die op 23 juni 1929 werd gevangen in Boven-Digoel. Foto: Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (Stefan Kerkhof).

soorten dag- en nachtvlinders die in Digoel voorkwamen erin vertegenwoordigd.

De vlinders uit Boven-Digoel vormen onderdeel van de collectie Van Delden, een vrijwel complete vlindercollectie uit de Indonesische archipel die in 1935 werd gedoneerd aan het Koninklijk Instituut in Brussel. De vlinders van Van Delden zijn in de loop van de tijd verspreid geraakt tussen de andere soortgenoten in het depot en daarom

weten we nog niet precies hoeveel exemplaren uit Boven-Digoel hun weg vonden naar Brussel.

DE PRINS EN DE RECHTER

Maar waarom kwam die enorme Indonesische collectie in Brussel terecht? Daarvoor moeten we van de gevangenen in Digoel naar de Europese adel en ambtenarij. De Belgische prins Leopold, de latere koning Leopold III, was een enthousiast

natuurvorser met een buitengewone interesse voor insecten en vlinders. Hij toonde zich zeer betrokken bij het Koninklijk Natuurhistorisch Museum, dat vanaf 1948 de naam Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen zou gaan dragen. Leopolds verzamelingen hebben een belangrijke rol gespeeld bij het uitbouwen van de collectie.

Tijdens een reis door Zuidoost-Azië in 1928-1929 deed prins Leopold ook Nederlands-Indië aan. Later, in 1932, keerde hij nog eens terug. Met name op Java en de Molukken verzamelde hij allerlei insecten. In Surabaya bezocht hij rechter-commissaris Emile van Delden, die in de lokale kranten werd geroemd om zijn vlindercollectie. Misschien bespraken ze al tijdens die ontmoeting dat – na de pensionering van de rechter-commissaris – de vlindercollectie naar Brussel zou komen. In ruil daarvoor zou Van Delden een koninklijke onderscheiding ontvangen. We weten niet zeker hoe dit is verlopen, maar Van Delden ontving die onderscheiding in 1936 en twee jaar later vestigde hij zich in Brussel, dicht bij zijn vlinders.

Juist in de jaren rond het eerste bezoek van de prins breidde Van Delden zijn collectie uit met de vlinders uit Boven-Digoel. Hij had de entomoloog en vlinderspecialist Jorinus Kalis in dienst genomen om, samen met Van Deldens 'huisjongen', de vlinders te determineren en te sorteren, en om nieuwe soorten aan de collectie toe te voegen. Een enkele keer herkennen we inderdaad een Indonesische hand, als op de kaartjes niet

'Boven-Digoel', maar 'Digul' staat geschreven — de Indonesische spelling.

Op een cartoon uit 1933 staat Van Delden afgebeeld. Hij huppelt wat onnozel door de jungle met een vlindernet in zijn hand. Het is maar de vraag hoe vaak hij zelf werkelijk op pad ging. De mensen die de vlinders vingen, blijven onbenoemd. Het lijkt niet meer dan logisch dat er net als in Digoel ook elders Indonesiërs bij betrokken waren. Bij hoge uitzondering vermeldt een van de labels in de collectie een naam: 'inlander Sam uit Nongkodjadar.' Sam ving op 23 januari 1935 een *Papilio chrysis* (nu *Cethosia cydippe*) bij de waterval van Baung in Oost-Java.

VAN DIGOEL NAAR BRUSSEL

Terug naar de vlinders uit het strafkamp. Die hadden al een lange weg afgelegd voordat ze in de collectie van Van Delden terecht kwamen. Ze werden eind jaren twintig verzameld, in opdracht van assistent-resident J. Blok, onder intimi bekend als 'Pedro', die aan het eind van de jaren twintig de scepter zwaaide over het kamp. Uit overgeleverde stukken over een

Lees meer

Dit stuk is gebaseerd op diverse Indische kranten (via Delpher.nl) en stukken uit het Arsip Nasional Republik Indonesia, Grote Bundel Besluit, invent.nr. 3093. Daarnaast is gebruikgemaakt van S.G. Kiriakoff, 'Les notodontidae (Lepidoptera) de la collection Van Delden', in: *Bulletin Mededelingen, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen* 36 (1960), nr. 17, 1-12; R. Mrazek, *The Complete Lives of Camp People. Colonialism, Fascism, Concentrated Modernity* (Durham, 2020); Salim, *Vijftien jaar in Boven-Digoel. Concentratiekamp in Nieuw Guinea. Bakermat van de Indonesische onafhankelijkheid* (Amsterdam, 1975); en A. Vivé en A. Versailles, *Van museum tot instituut. 150 jaar natuurwetenschappen. Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen* (Brussel, 1996).

VLINDERVERZAMELAAR

Cartoon van Emile van Delden in *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 1933. Beeld: Delpher

corruptiezaak tegen hem, blijkt dat Blok in totaal 121 gulden aan overheidsgeld uitgaf aan het vangen van de vlinders. Dat is weinig, want vlinders waren veel waard. De gevangenen zullen hooguit een paar cent per vlinder gekregen hebben.

Blok verzond de vlinders uit Boven-Digoel naar dr. Von Kühlwein, de gouvernementsarts in Ambon. Die stuurde ze weer aan Van Delden, of verkocht ze misschien eerst aan diens medewerker Kalis. Kühlwein, Kalis en Van Delden waren alle drie lid van de Nederlandse Entomologische Vereniging. Onder de radar openbaart de koloniale ambtenarij zich zo als een curieus netwerk van verzamelaars, hobbyisten en handelaren.

Voordat de vlinders naar Brussel gingen, pronkten ze nog op de koloniale tentoonstelling in Surabaya in 1932. Deze *Papilio ulysses* was een van de blikvangers. De kranten schreven kritisch over het vertrek naar Brussel van de 500 dozen met meer dan 16.000 vlinders. Ze betreurden het dat zo'n topcollectie uit Indië verdween.

RELIKWIE

Oude natuurhistorische collecties zoals die in het Koninklijk Instituut zijn belangrijk voor onderzoek naar het verlies van biodiversiteit. Maar ze werpen ook licht op de verwevenheid van kolonialisme met collectievorming van natuurhistorische musea. De vlinders uit Boven-Digoel moeten gekoesterd worden: ze vormen een uniek en tastbaar relikwie uit de groene hel. ■

Alicia Schrikker is verbonden aan de Universiteit Leiden. Stefan Kerkhof is verbonden aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Brussel.